

Lukács Nikolett[1]: A monoki Andrassy-hitbizomány bemutatása

1.A hitbizományok története, rövid bemutatás

Debreceni Jogi Műhely, 2009. évi (VI. évfolyam) 2. szám (2009. április)

A hitbizomány intézménye hazánkban a legelterjedtebb tulajdonmegkötési forma volt, melyet főleg nagybirtokosok alkalmaztak, hogy vagyonukat családjuk számára hosszú időre lekössék. Az intézmény rendkívül hosszú ideig, egészen az 1945-ös időszakig fennállt hazánkban, mely biztosította a nagybirtokosokat az elaprózódástól való védelemről. Az Andrassy család monoki birtokán lévő hitbizománya jó példa arra, hogy bemutassuk ezt a fontos jelenséget a magyar dologi jognak. Magyarországon a hitbizományt először az 1687. évi IX. tc. hozta be a főrendek vagyoni romlásának megakadályozása, a szokássá vált önkényes vagyoneledgenítések és tékozlás megfékezésére. E törvény szerint hitbizomány csak szerzeményi javakban alapítható, végrendeletileg érvényéhez szükséges királyi jóváhagyás s az illető megyének vagy megyéknek, ahol a hitbizományi javak feküdtek, közgyűlésén történendő kihirdetés. A hitbizomány alapítási jogát ez a törvény a „Magnati et Proceresre”, tehát a főurakra szorította s a köznemeseket kifejezetten is kizárta. A köznemesekre az 1723. évi L. tc. terjesztette ki, mely az első törvényt részben módosította. Így ezentúl hitbizományt nemcsak végrendeleti intézkedés útján lehetett alapítani. Sőt királyi adományképpen az adományozott javak azonnal hitbizományiaknak voltak szabályozhatók. A törvény továbbá a hitbizomány érvényét ahhoz kötötte, hogy az által mások, főként az alapító addigi hitelezőinek jogai ne sértsenek.

Az 1852. évi november 29-iki ösiségi nyílt parancs 13. §-a az addigi magyar törvényekkel megegyező hitbizományt érintetlenül hagyta, újak felállítására nézve azonban az ausztriai polgári törvénykönyvben foglalt szabályokat léptette életbe, további könnyítő határozatoknak kilátásba helyezése mellett. Később az 1862. évi október 9-i legfelsőbb királyi leirat új szabályokat léptetett életbe, amelyek lényegében az osztrák Polgári Törvénykönyv határozásainak megegyeznek.

A hitbizomány céljánál fogva annak tulajdonjoga az egész családot illeti s a várományosok és a mindenkori birtokosa között van megosztva, és pedig úgy, hogy előbbieké egyedül a főtulajdon, utóbbié a haszonvételi tulajdon is.[2] A főtulajdonnál fogva a várományosokat bizonyos jogok illetik meg, melyek igényeiknek biztosítását célozzák. A hitbizomány birtokosa viszont nem tehet oly intézkedéseket, melyek a hitbizomány célját megghiúsítanák vagy veszélyeztetnék. Az örökösödésre nézve az alapítás alkalmával meghatározott szabályok szolgálnak zsinórmértékül. Ebből a szempontból a hitbizománynak három rendes fajtát szokás megkülönböztetni: 1. elsőszülöttségi (primogenitura); 2. izelsőségi (majoratus); 3. idősebbiségi hitbizomány (senioratus).[3] Az elsőszülöttségi örökösödést az elsőszülöttségi jog határozza meg. Az izörökségnél a hitbizomány azt illeti, aki az utolsó birtokosnak legközelebbi rokona s ha ilyenek többen vannak, azt, aki idősebb. Ez az un. „fokozati rend” (successio gradus vagy majoris). Az idősebbiségi vagy korörökségnél az örökös az, aki a családban korra nézve legöregebb. Ez az un. „kor elve” (successio senioris). Minthogy az örökösödési rend meghatározása az alapítót illeti, természetes, hogy az alapító ezekhez a hitbizományi nemekhez nincs kötve s azokat éppen meg is fordíthatja; pl. az elsőszülött helyett az utolsó szülöttet (ultimogenitura), a család legkorosabb tagja helyett a legifjabbik tagját (junioratus) rendelheti örökösnek s az örökösödést más feltételekhez is, például bizonyos vallás követéséhez kötheti.[4]

A hitbizományi örökösödés folytán az örökségből kizárt családi tagokról évpénz (apanage) által volt szokás gondoskodni, mely a hitbizomány céljánál fogva természetesen sokkal csekélyebb értéket képviselt, mint amennyit rendes örökség esetében az illetők kapnának. A

hitbizomány tehát a „család” elvont fogalma érdekében az egyes családtagoknak - egynek, hitbizományi örökösnek kivételével - nem jelentéktelen magánjogi sérelmével járt. Hitbizomány a dolog természeténél fogva leginkább ingatlan vagyonban volt alapítható, formailag azonban tőke-hitbizomány is lehetséges, s ilyenek különösen Angliában fordultak elő. Eltekintve itt a kérdés közgazdaságtani oldalától, amely tekintetben a hitbizományok az agrárforgalomnak a kultúra akkori fokával alig összeegyeztethető béklyóját képezte, a hitbizomány lényegileg politikai, emellett pedig arisztokratikus intézmény, mely a demokratikus jogállammal, - a jogállam pedig, miután fogalmából folyó alapelve nem a jogegyenlőtlenség, hanem a jogegyenlőség, csak demokratikus lehet, - homlokegyenest ellenkezik sokak szerint. Véleményem szerint azonban ez az intézmény olyan jelentős hatást gyakorolt a magyar gazdaságra, történelemre és jogra egyaránt, amely miatt érdemes jobban megvizsgálni, főként egy nagy és jelentős hitbizomány, az Andrássyak hitbizományán keresztül. Először a hitbizományokra vonatkozó adatokat tekintem át, majd megismerkedünk ezzel a nem mindennapi hitbizománnyal.

a.) Néhány adat a hitbizományokról

A legújabb adatok szerint nálunk 91 hitbizomány állt fenn.[5] Az általuk elfoglalt terület 2.313.499 kataszteri hold. Összehasonlítva a szomszéd Ausztriával, nálunk ugyan a számuk kisebb volt, de az általuk elfoglalt terület nagyobb; Ausztriában az egész terület 3,8 %-a, nálunk 4,7 %-a volt általa megkötve. Az összes hitbizományi ingatlanoknak kataszteri tiszta jövedelme 5.342.407 forint 69 korona (1889). Művelési ágak szerint a hitbizományi terület következőképp oszlott meg: szántóföld 662.468 hold, kert 6651 hold, rét 187.626 hold, szőlő 1939 hold, legelő 289.792 hold, erdő 993.924 hold, nádas 12.604 hold, földadó alá nem eső terület 158.491 hold. Legerősebben van tehát az erdő képviselve. Azonban a szántóföld aránya is nálunk volt nagyobb, mint például Ausztriában. A főcsoportokra jutott nálunk, és pedig: szántóföldre 28,6 %, rét- és legelőre 21,3 %, erdőre 42,9 %, vagyis az összes szántóföld 3,2, az erdőnek 7,5 %-a volt hitbizományilag megkötve. Nagyság szerint a hitbizományok következőképp csoportosultak: 500-1000 holdig 2, 1000-5000 holdig 20, 5000-10.000 holdig 31, 10.000 holdon felül 33, pénzbeli 1. Nálunk tehát a hitbizományok túlnyomó része nagy latifundiumokból állt. Ausztriában 292 hitbizomány közül 88, nálunk 87 közül 64 mutat 5000 holdnál nagyobb terjedelmet. A legnagyobb hitbizományok a következők voltak: egy 404.444, egy 241.533, egy 131.346, egy 145.476 holddal. Ezen négy hitbizományra Magyarország területének majdnem 2 %-a esik, az egész hitbizományi területnek pedig több mint 40 %-a. Érdekes a területüknek összehasonlítása az alapítás idejével. Ez összehasonlítás azt mutatja, hogy a nagyobbak leginkább a XIX. sz. előtt, a kisebbek a XIX. század alatt alapítottak. Területi eloszlásukra vonatkozólag a következőket találjuk: A területükből esik a Duna bal partjára 11,6 %, a Duna jobbpartjára 44,9 %, Duna-Tisza közre 8,7 %, Tisza bal partjára 7,3 %, Tisza jobbpartjára 24,5 %, Tisza-Maros közre 1,2 %, Erdélyre 1,8 %.[6] Legerősebben terjedtek el a Dunántúl, míg ugyanis a Dunántúl az ország területének csak 15,4 %-át teszi, addig a területük majdnem fele, a hitbizományok számának pedig több mint fele esik az ország ezen részére.

Az egész területnek pedig közel 14 %-a volt hitbizományilag megkötve. Tudvalevőleg a Dunántúl az egyházi birtok is igen jelentékeny. Átlagos terjedelmük is Dunántúlon volt a legnagyobb, ha eltekintünk a Tisza jobbpartjától, ahol átlagos terjedelmük azért nagyobb, mivel az ott levő összesen 8 hitbizomány között egy van, melynek területe 241.533 hold. Még aggályosabbá válik alakulásuk a Dunántúlon, ha szem előtt tartjuk, hogy egyes vármegyékben (Sopron, Moson) a területnek egy negyede, sőt ennél is több is ezek alá tartozik. Legkisebbek voltak a Tisza-Maros közben és Erdélyben. A családok rangja szerint az 1894-ig engedélyezettettek következőleg oszlanak meg: főhercegi család 1, hercegi 6, grófi 63, bárói 10, örgrófi 1, nemes 10. Legerősebben vannak a grófi családok képviselve. Megjegyezzük, hogy

a főrendiház szervezeteéről szóló (1886. VIII.) törvényben 81 grófi család (az indigenák nélkül) van említve. A túlnyomó részük elsősültségi, összesen csak három kor-, egy íz hitbizomány fordult elő, ezek is régebbi időből, azonkívül egy elsősültségi, esetleg korörökségi és végre kettő kijelölés alapján. Alapítottak: a 18. század előtt 6, a XVIII. sz. alatt 10, a XIX. sz. alatt 75. A 19. században pedig a következőképpen oszlanak meg: 1801-1850. 10, 1851-60. 5, 1861-70. 6, 1870-80. 25, 1881-1890. 26, 1891-1893. 3. A hitbizományok száma tehát főleg századunkban szaporodott; a jelen század alatt ismét annak első felében 10, második felében 1893-ig 65 alapítottak. Tovább részletezve a számokat, azt látjuk, hogy ismét 1850-70-ig 11, 1870-93-ig 54 alapítottak; a fennállók több mint fele az utolsó 20 évből való, azaz az intézmény fennállásától számított 183 év alatt, a rendi társadalom korában nem keletkezett annyi, mint 1870-90-ig.[7]

b.) A 20. században

A kivételes hatalommal felruházó törvény alapján kiadott 5200/1919. sz. Minisztertanácsi rendelet 9. §-a az újabb hitbizományok alapítását, a meglévők növelését, ingó hitbizományi javaknak mezőgazdasági ingatlanok szerzésére való fordítását megtiltotta, s ezt a tilalmat az 1929:XXXVI.tc. végrehajtása tárgyában kibocsátott 60000/1921. sz. Földművelésügyi Miniszteri Rendelet 250. §-a továbbra is fenntartotta. Az 1936:XI. tc. taxatív felsorolt eseteket kivéve felszabadította kötöttségek alól. A felszabaduló rész a hitbizományi birtokosnál maradt, mint ennek tulajdona, de a törvény 12. §-ban felsorolt várományosok várományosi jogával terhelten. Az így felszabaduló földek egyharmadát igénybe lehetett venni birtokpolitikai célokra. Új hitbizomány alapítását ezután az államfő csak kivételes méltánylást érdemlő okból, a közérdek szempontjából is indokolt esetben engedhet meg oly feddhetetlen jellemű önjogú magyar állampolgárnak, aki a nemzeti élet, a tudomány, a művészet terén, vagy a hazáért egyébként teljesített szolgálataival erre érdemesnek nevezett és a vagonáról szabadon rendelkezhetett.[8]

2. A monoki hitbizomány a történelmen keresztül

Kossuth Lajos 1849. augusztus 17-én török földre lépett, és nem látta többé hazáját, szülőfaluját. Mit láthatott volna Monokon? Stabil népességű, közel háromszázötven házból álló falut, amelyben az emberek döntő többsége magyar származású, a kisparaszti réteghez tartozik, földművelésből él, helyben született és házasodik, saját földjén gazdálkodik. Zömmel helybeliek a hitbizomány cselédei, béresei, de az Andrásyok alkalmaznak messze földről érkezett szakembereket is. Az itt élők egy része jómódú, de vannak köztük nagyon szegények, és mindennapjaikat alapvetően meghatározza a hitbizomány tulajdonosának pillanatnyi érdeke, elképzelései.

Nagy Lajos 1828-ban Budán kiadott korabeli munkája[9] szerint 2565 lakosa volt a falunak. 1851-ben valamivel kevesebben, 2490-en éltek itt. Fényes Elek az alábbiakat írja településükről: „Monok magyar falu Zemplén vármegyében. Szerencséhez északra, egy órányira: 1735 római, 201 görög katolikus, 107 evangélikus, 345 református, 102 zsidó lakja. Katolikus és református anyatemplom. Zsinagóga. Két kastély, melyek közül egyik szép ízléssel épült, s csinos kert is tartozik hozzá. Szántóföldje 3439 hold, s illő műveléssel minden gabonát bőven terem; rétjei kövérek és jó szénát adnak; derék szőlőhegye, tölgyes erdeje van; sok birkát és szarvasmarhát tart. Földesura gróf Andrásy. Utolsó posta Tállya, Kossuth Lajos születéshelye”. [10]

Monok 2490 lakosával Zemplén vármegye legnagyobb lélekszámú települései közé tartozott. A zempléni települések átlagos lélekszáma ebben az évben 711 volt. Az átlag azonban területenként nagy különbségeket mutat. A megye legsűrűbben lakott része Tokaj-Hegyalja, ahol a helységek átlagos lélekszáma 1300. Monok ezek sorából is kiemelkedett. Összehasonlításképpen: Golopnak 787, Legyesbényének 1092, Mádnak 4600, Megyaszónak 2710,

Rátkának 620, Szerencsnek 2129, Tállyának 5240 lakosa van az adott évben. A monokiak népes közössége a XIX. század derekán 347 házban élt, átlagosan hét személy lakott egy lakásban.

1869 új fejezetet jelent Magyarországon a népesség nyilvántartásában. Ekkor tartották az első hivatalos népszámlálást. Ennek zempléni egyéni adatlapjai fontos forrásként hozzáférhetőek a Zempléni Levéltárban, Sátoraljaújhelyen. Ez a számbavétel arról tudósít, hogy tovább gyarapodott a megye lélekszáma, népesebbek a települések. Az 1869-es népszámlálás során minden lakásban adatlapot töltöttek ki az ott élőkéről: feljegyezték születési idejüket és helyüket, vallásukat, családi állásukat. Megkérdezték, hogy milyen munkát végeznek, tudnak-e írni-olvasni, tartanak-e állatokat? Összeírták a lakáskörülményeket, a szobák, konyhák számát, a melléképületeket (kamra, istálló, akol, szín, félszer, pince), valamint azt is, hogy házukat a lakáson kívül milyen célra használják még (például boltot vagy valamilyen műhelyt berendeztek-e).

A népszámlálás segítségével tegyünk egy képzeletbeli, de valós adatokat bemutató kirándulást Monokon az 1869-es évben. A községben 495 ház van. Rögtön szemünkbe ötlük, hogy kis házak uralják az utcákat. Az épületeket nem utcánév szerint tagolva tartják nyilván, a házsorszámok folytatódóan nőnek az adatlapokon. Ha belesünk a kerítésen, száztizenhat portán a következő kép tárul elénk. A hosszú házba a középső helyiségen nyíló ajtón át juthatunk be. Ez a konyha. Ebből ajtó nyílik a szobába és a kamrába. Az udvarban találunk félszert, istállót és pincét is. További hetven udvar csak annyiban tért el ettől, hogy nem építettek a házhoz félszert. Negyvennégy család szoba-konyhás, kamrás házához csak istálló, illetve harmincnégy esetben csak pince, harminchat esetben nagy kamra tartozott. A tehetősebb portákon is hasonló házak álltak, csak több melléképület tartozott hozzájuk. Negyven udvarban a hármasszertű házhoz kamra, félszer, istálló, csűr és pince is kapcsolódott. A melléképületekben lovat, ökröt, tehenet, sertést, néhányan szamarat tartottak, ezekben tárolták a takarmányt és az élelmet, hiszen a termést hosszú ideig biztonságban kellett tudni. Pince 339 udvarban, a porták 68,5 százalékán épült. Ilyen szoba-konyha-kamra beosztású házakban laknak Monok földműveléssel foglalkozó lakói, de a kereskedők és az iparosok többsége is hasonló körülmények között élt, azzal a különbséggel, hogy házukhoz kapcsolódott műhely vagy bolt.

Néhány családdal közelebbről is ismerkedjünk meg. Soltész Mihály molnár. Ő is egy szobából, konyhából, kamrából és melléképületekből álló házban él feleségével és cselédjével. A malom a háza mellett működik, amely valószínűleg azonos az Andrásyak által a XIX. század elején épített vízimalommal. A Gilip-patak partján állt, a század végéig üzemelt, maradványait a halastó építésekor bontották el, 1953-ban.

A mádi születésű Adler Emánuel kiskereskedő beházasodott a faluba, felesége monoki. Szoba-konyhás házukhoz bolt csatlakozik. Ők is tartanak egy cselédet. A megyeszékhelyi származású Róth Péter és Nagyidáról származó felesége kisáruboltjából él. Házuk hasonló az Adler Emánueléhoz. A Mádról betelepült Fried Levi és szerencsi származású felesége szatócs. Fried Herman kiskereskedő szoba-konyhás házához is tartozik bolt, ő is aprólékok kereskedelmével foglalkozik. Ebből tartja el feleségét és hat gyermekét. Fried Herman és felesége szerencsét próbált már Amerikában is, de ezután visszatértek Monokra. Mráz János kovácsmester telkén hármasszertű ház, külső kamra és saját kovácsműhely áll, egy segédet alkalmaz. Feleségével és kislányával összesen négyen élnek egy háztartásban.

Huszonhét ház csupán szobából és konyhából áll, nem kapcsolódik hozzá kamra, és csupán hét helyen van istálló. Három család még szegényesebben, egy helyiségből álló kis házban él. Ötven kétszobás családi ház áll a faluban 1869-ben. A két szoba, konyha, kamra mellett félszer, csűr, esetleg több istálló, pince alkotta a gazdaságot. Kétszobás házban él feleségével

és két gyermekével a tehetős Sebők József kovácsmester. A mester Heves megyéből került ide, felesége szepességi. Három segéd dolgozik keze alá a kovácsműhelyben. Egyikük monoki, másikuk jászói, a harmadik keresztúri fiú. A családdal élnek, ahol cseléd is szolgál. Tintz János kerekgyártó háza hasonló méretű, feleségével és két gyermekükkel lakják. Kétszobás házban van az otthona a falu kocsmárosainak. Kiss Sámuel feleségével, négy gyermekével és évi bérért alkalmazott szolgálójával lakik együtt. A másik kocsmabérlő, Klein Sámuel az Abaúj megyei Felső-Dobszáról költözött ide. Felesége mádi, egy fiuk van. Klein Mózes kereskedő házában bolthelyiség, két szoba, két kamra, két konyha van, mellette pince és istálló is épült. Klein Ignác uradalmi kocsmabérlő és fontos állami hivatalnok: ő a falusi postamester. Özvegy édesanyjával és a vele egy háztartásban élő három testvérével Sáros megyéből származott ide. Ugyancsak Sárosból jött az evangélikus vallású postásleány. A szolgálójuk sem helybeli. Engel Herman boltos feleségével, anyósával és két gyermekével él két szoba-konyhás, kamrás házában, mely egybeépült a bolthelyiséggel. Az uradalom szolgálatában álló napszámosoknak, cselédeknek nincsenek különálló házaik. Közös portákon laknak, a családoknak egy-egy szobája van, közösen használják a konyhát, a kamrát, az istállót. Ötvenhárom ilyen, közös használatú ház van a faluban. Három- vagy többszobás ház alig néhány található a faluban. Ilyenben lakik Rein József haszonbérlő monoki születésű feleségével, Hibs Jancsókéval. Hat gyermeket nevelnek, egy cseléd is segít a háztartásban. Udvarukon félszer és istálló is áll, amelyben tehenet és borjút tartanak. Lichtman Adolf monoki származású birtokos Göncről hozta feleségét. A gyermek ellátásában és a négyszobás ház rendben tartásában egy helyi cseléd segít. A nagyobb házak lakói a falu és az Andrásy-uradalom tisztviselői. A községi jegyző, Károlyi István és felesége a négy gyermekkel az Abaúj megyei Fügödről települt Monokra. Öt szobás házuk tehetős portán áll: kamra, pince, szín, három istálló is található az udvarban. Takaros a lakóhelye Kulás Károly uradalmi magtárnoknak és feleségének. A háromszobás tágas házban két cseléd segít. Pince, szín, két raktár, istálló alkotja a kapcsolódó gazdaságot. Két könnyű herélt lovat, két tehenet, hét borjút, hét sertést tartanak és két kas méhet. Az uradalom nőtlen borásza, Lukács István is háromszobás házban él, cselédlány vezeti a háztartását. Szintén egyedül él nagy házában Zemán Alajos uradalmi gazdatiszt, ispán. Az uradalom kertésze, Zsarnay Pál hajadon lányával és egy szolgálóval hasonló körülmények között lakik. Rőczey Dániel uradalmi pénztárnok Tállyáról származott a faluba. A háromszobás ház özvegy (nyolcvanegy esztendő) édesapjának, leányának és három cselédjének is otthona. Imre László uradalmi jószágigazgató felségével és két gyermekével a kastély egyik szárnyában rendezkedett be. Velük lakik apja, Imre János is. A jószágigazgató úr tágas otthonába az előszobán át juthatunk be, a hét szobát a szobalány és az inas tartja rendben. A gyerekek ellátásában dajka segít a tekintetes asszonynak, a konyhában főzőné és szolgáló serénykedik. A tekintetes úr Sáros megyében dolgozott, mielőtt Monokra került, de zempléni születésű, felesége Szepesbe való. A házi személyzet sem helybeli: Kassáról, Eperjesről, Szikszóról, Tállyáról kerültek ide. Az úr használatában van még egy pince, egy szín, egy raktárhelyiség.[11]

Zsolnay János tisztartó feleségével és két gyermekével ugyancsak nagy háztartást visz. A tisztartó monoki, felesége megyaszói. Korábban Harangodon laktak. A háztartásban él Keller Mihály gazdasági gyakornok is. Hét szolgáló, köztük főzőné, kocsis szolgálja kényelmüket. Elkelnek a dolgozók a hét szobában, a három konyhában, a négy kamrában, a két előszobában. Több gazdasági épület is a tekintetes úr használatában van: két nagy kamra, két pince és istálló. Érdemes közelebbről megnézni az egyházi tulajdonú lakóépületeket is képzeletbeli falusi sétánk során. A legszerényebb a református parókia. A még nőtlen református lelkész lakik benne. A két szobás épület rendben tartására két szolgát alkalmaz. Jóval tekintélyesebb a római katolikus parókia épülete: öt szoba, konyha, előszoba, kamra, szín, magtár, külső kamra, istálló, ahol, csűr tartozik hozzá. Itt él Szakszón József tisztelendő és Hankovits Ferenc segédlelkész. Szakácsné, kocsis és három szolgáló áll alkalmazásukban.

Schlich Kálmán római katolikus iskolai tanító a Sáros megyei Kiszzebenből érkezett Monokra. Az iskolával közös épületben lévő hatszobás házban Kocsis Károly segédtanítóval laknak együtt. Saxon Mihály orgonista feleségével, négy gyermekével és három szolgálólánnyal él háromszobás házában. Ő Hernádnémetiben, felesége Olaszliszkán született. Két ház lakatlan, egy elpusztult állapotú 1869-ben Monokon. A falu szegényeinek már ház sem jutott. A Lengyelországból nemrég Monokra települt Skvér János és szepeslőcsei felesége az egyik ház pincéjében élnek. Kilenc család föld alatti dohányos kunyhóban lakik. Ők mindannyian napszámosként dolgoznak az uradalomban, dohánytermelők.[12]

Az 1860-as évek végén próbálkoztak a hitbizomány területén a dohánytermelés meghonosításával. Ekkor hozták a Jászság, valamint Heves, Szabolcs és Pest megye területéről a dohánytermelőket. Domszalai Márton és családja Kápolnáról, Nyárvás Gergely és felesége Jászapátiból, Száln Lőrinc és hozzátartozói Kompoltól, Veres Pál, Bodi Péter és családja Füzesabonyból, Petrik Pál és famíliája Besenyőről, Sipos János és az övéi Kálról, Kiss János, Oszlászki Antal, Oszlászki Mátyás, Oszlászki József, Oszlászki János, egy másik Oszlászki János, Berkényi András és családja Erdőtelekről, Göncző István és családja Békásról, Erdélyi András és hozzátartozói Szabolcsból, Éliás Mihály, Orosz Mihály és családja Bekecsről érkeztek. A lengyelországi születésű Grensál Vasil Kisfaludról került Monokra. Harmincnyolc felnőtt alkotta a dohánytermelők csoportját, és a családtagokkal együtt nyolcvannégyen élnek föld alatti dohányos kunyhókban. Köztük tizenhárom öt éven aluli kisgyermek.[13]

Nagyon nyomorúságos az élete annak a tizenöt családnak is, amelyek a falu végén barlangokban élnek. Az e családokba tartozók mindannyian napszámosok. Hat család tagjai monoki születésűek, a többiek Abaúj, Sáros, Szepes megyéből és Lengyelországból költöztek ide. Általában három-négytagú családok húzódnak meg ezekben a barlangokban, de akad közöttük egy héttagú is. Ötvennégyen élnek igen mostoha körülmények között. Köztük tizenhárom öt éven aluli gyermek.

Az érdekes és a korviszonyokat hűen ábrázoló bemutatás után szeretném bemutatni a hitbizomány történetét és jelentőségét, mely világosan érzékelteti a törvények hatását arra a jogintézményre, amelyet szabályozott. Jogi szempontból úgy vélem, hogy sokkal hasznosabb és eredményesebb ezen keresztül is megvilágítani ezt a hihetetlenül fontos intézményt.[14]

3. Az Andrássy- hitbizomány keletkezése és jelentősége

Magyarországon gróf Pálffy Pál alakította az első hitbizományt Pozsony vármegyében 1653-ban. A XIX. század második felében az Andrássy család idősebb és fiatalabb ága is létrehozta a családi hitbizományt. A fiatalabb (monoki) ágból Andrássy István fia, György 1867-ben alapította a kétközpontú monoki és Krasznahorka-váraljai hitbizományt: a monoki több mint tízezer, a Krasznahorka-váraljai pedig huszonhatezer holdas volt. 1874-ben a család másik (idősebb vagy betléri) ágában Andrássy Károly özvegye (született gróf Szapáry Etelka) biztosította fiai számára az örökséget családi hitbizományok formájában. A család zempléni birtokaiból így lett a parnói hitbizomány Manó, a terebesi Gyula, a homonnai Aladár öröksége volt.

A monoki birtokrész a következő: „áll a majorsági birtokból s királyi s territoriális haszonvételekből Monok és Bekecs egész és Szada fél helységeken, a harangodi és a taktaföldvári pusztákból, Megyaszó mezőváros kétnyolcad részéből, a legyesbényei, mádi és tarcali szőlőkből s részbirtokokból, a tarcali kuriális házhelyből, melyek Monaky Anna fiúsítása folytán családunknak egyedül finemzedékére, reám azonban csak egyrészben örökség képen háramlottak s melyeknek másrészét vétel útján megszerezvén, az egész uradalmat építkezésekkel és egyéb beruházásokkal nevezetesen javítottam. Ezen uradalomnak egész összessége 8654 hold szántóföldből, szőlőkből, 2074 hold rétből, 3255 hold legelőből, 1584

5/8 hold erdőből állván, ennek összes értéke a királyi haszonélvezetekkel együtt általam 840 000 új forintra tétetik ki.”[15] A monoki hitbizomány a monoki, a taktaszadai, a taktaföldvárpusztai, a bekecsi, a csillagharangodpusztai, a megyaszói, a szerencsi, a halmaji területeket foglalta magába. A hitbizomány a legnagyobb szántóterületet, legelőt, szőlőt és erdőt településünk határában birtokolta, de Megyaszón és Bekecsen szintén több mint ezer holdon gazdálkodott. A legnagyobb rétek Bekecsen, Taktaszadán, Taktaföldváron feküdtek.

Andrássy Dénes keveset törődött a gazdálkodással, de birtokait hozzáértő szakemberek irányítására bízta. Vállalkozásai, haszonbérletei is gyarapították jövedelmét. A bekecsi, harangodi birtokrészeket bérbe adta a Magyar Cukoripari Részvénytársaságnak. Az 1907. április 1-jétől 1925. március 31-ig terjedő szerződés alá vont területet kilencvenhárom tételben sorolták fel a tulajdoni lapon. Ezek között találunk szántót, legelőt, kertet, rétet, nádat, mocsarat, hidat, gazdasági épületet. Ugyanakkor ő maga is természetett közeli birtokain cukorrépát, répamagot, dohányt. A gőzekét gazdaságában használták először a környéken. 1912-ben kimutatás készült a magyarországi hitbizományok nagyságáról. Ebben a Krasznahorka-váraljai birtokot 43 600 hold területűnek tüntetik fel, amelyben valószínűleg benne vannak a zempléni és gömöri hitbizományon kívüli lazonyi és gömöri uradalmak is.

Halála után a monoki hitbizományt hűgának, Andrássy Erzsébetnek az elsőszülött fia, gróf Széchenyi Aladár örökölte, Krasznahorkát pedig nővérének, Máriának a fia, gróf Maldeghem Ferenc kapta meg. A két örökös megállapodásban rögzítette a monoki és a Krasznahorka-váraljai hitbizomány kettéosztását. E szerint Széchenyi Aladár teljes egészében megkapta a monoki hitbizományt, az erdőbirtokokat, a szőlőket, pincéket, az uradalomhoz tartozó minden ingó vagyonnal, kegyúri jogokkal. A Krasznahorka várában őrzött gyűjteményekből a könyvtár is Széchenyi Aladár hitbizománya lett. Az örökség része volt 1350 ezerkoronás névértékű Transdanubia Egyesült Gőzmalom Rt. részvény is.[16]

Az új tulajdonos idején a hitbizomány területe többször is megfogyatkozott. Öröksége átvételekor nem fizette ki rögtön a törvény által előírt illetéket. Ezt csak az első világháború után, Nagyatádi Szabó István minisztersége idején rendezte.[17] Ekkor ugyanis megszavazták az alsóházban, hogy az örökösödési illeték földdel is fizethető. Ezt kihasználva a gróf alacsony aranykoronájú földjeit ajánlotta fel adóssága kiegyenlítésére. Csökkentette a hitbizomány területét az is, hogy Széchenyi Aladár mint kegyúr a legyesbényei görög katolikus egyháznak harminc hold földet adományozott. Kaptak földet a monoki római katolikusok és a szerencsi reformátusok is. Az 1920-as, 1930-as években a földreform és a vitézi telkek kiosztása miatt fogyott tovább a hitbizomány birtoka. 1934-ben a szerencsi Polgári Lövészegyletnek engedett át területet a bekecsi határban. 1936-ban egyik monoki házában szállásolta el a csendőrsöt. (A szerződés szerint 1941. október 31-ig bérelte a kerületi parancsnokság.) 1938-ban Horthy engedélyével Taktaszada határában 149, Megyaszó határában 157 hold földet adtak el a birtokból, hogy a befolyt összegből a modernizálás költségeit fedezni tudják.

A gazdálkodás korszerűsítése folyamatosan zajlott.[18] A bérlői lakot felújították, átépítették a cselédházat, Földváron hodályt, sertéshizlaldát építettek, Csillagharangodon kutakat mélyítettek, a Disznós-tanyán lecsapolási munkák folytak, a monoki Zsebrik-dűlőben erdőt telepítettek. Megkezdtek a filoxéra pusztítása során tönkrement szőlőültetvények újratelepítését. A Nagyléte-dűlőben tizenöt, a Kisléte-dűlőben három holdat telepítettek furmint és hárslevelű fajtákkal. Százhusz centiméter sor- és tőtávolságot tartva négyezer tőkét plántáltak el, felhasználtak továbbá ugyanennyi száznyolcvan centiméteres akác- és tölgyfakarót. Ugyancsak a Kisléte-dűlőben több mint két holdat gesztenye-, mandula- és diófával, valamint fenyővel, akáccal ültettek be. A monoki nagykastély kertjében a 734 öles kísérleti szőlő -mintatelepen hétféle bor, és huszonháromféle csemegeszőlő-fajtát telepítettek.

A monoki Alsó-Nagykert kilencholdas gyümölcsösét a XIX. században telepítették az Andrásyok. A XX. század elejére azonban már előregedtek a fák. Széchenyi gróf a beteg állományt kivágatta, majd megnövelte, és újraterelítette a területet: 1926 és 1932 között 578 téli almát, 98 körtét, 98 kajszibarackot, 21 cseresznyét, 346 beszercei, 807 veres szilvát ültettek. A facsemeték védelmére a gyümölcsös északi oldalára jegenyefákat telepítettek.

Széchenyi Aladár a reneszánsz stílusú Monaky-kastélyban (kiskastélyban) rendezte be lakosztályát. A kívülről ódon épületet belül korszerűsítette, és pompás bútorokkal, tárgyakkal rendezte be. 1923-ban bevezette a villanyt a hitbizomány tulajdonában lévő épületekbe és a középületekbe (Kossuth-ház, községháza, római katolikus plébánia), majd 1936-ban az iskolába. Később a jobb módú családok is követték a példát. A százhusz voltos áramot a hitbizomány saját gépházában termelték. A nagy kastélyt a hitbizomány római katolikus iskolának engedte át 1936-ban. Egykori parkjából két holdon gyümölcsöst telepítettek (faiskola és szőlőgyűjtemény volt a többi részén). 1936-ban szakértő leírás készült az épület állapotáról: „Az épület lábazata és felmenő falai terméskőből építve, kémények égetett téglából. A földszinti szobák, zárt folyosók és emeleti nagy terem mennyezete égetett téglaboltozattal. Az emelet többi részén sűrű gerendás mennyezet, alsó része nádazva és vakolva, részben korhadt és beszakadozott. Fedélszerkezete faragott fenyőfából. Két álló székszelemenes szerkezettel. Konty alakban végződik. A díszterem feletti magasabb fedél vasbádoggal fedve, fekvő ereszcatornával és villámhárítóval van ellátva.”[19]

A végső értékelés szerint: „Számításba véve az épület körülbelőli 100-150 éves életkorát és különösen azt, hogy látszat szerint az épületen soha nagyobb mérvű javítás nem történt, ellenben a kommunizmus (1919!) alatt igen nagy rombolásnak volt az épület kitéve és azt, hogy az ajtók és ablakok nagyjából megsemmisültek és még meglévők teljesen elavultak és korhadtak, úgyszintén padlózatok és mennyezetek és fedélszerkezetek erősen szúrtak, az emeleti mennyezet egy része teljesen korhadt és helyenkint beszakadt, a cserép és bádogfedés, valamint a bádogból készült fekvő fedélsatorna egy része erősen elavult, a külső vakolatok nagyobb része elmállott és lehullott és általában az épület elhanyagolt romszerű állapotban van.”[20]

Széchenyi Aladár már nem tehetett semmit a kastély állapotának javításáért: a felmérés évében, 1936-ban meghalt. A monoki hitbizomány új tulajdonosa, Széchenyi György a kor színvonalát meghaladó gazdaságot vehetett át: az uradalom fő terményének számító cukorrépa termelése alagcsövezett területeken folyt, az egyes gazdasági egységeket keskeny nyomtávú gazdasági vasút kötötte össze és szállította a répát a szerencsi cukorgyárba. Az 1936-ban készült hitbizományi leltár a földterület változatlan nagysága mellett az alábbi monoki épületeket tartalmazta: nagykastély (5910 pengő, a továbbiakban:P) kertészlak (324 P), szőlőhajtató ház (494,40 P), erdőőri lak (649,60 P), nagypince (1252,80 P), Fogyasztási Szövetkezet (1942 P), Kossuth-ház (2817 P), Kossuth-ház tartozékai (700,80 P), cselédlakás (358 P), óvoda alatti pince (742,40 P), kiskastély, személyzeti lak (8586 P), kiskastély (26 626 P), magtár és pince (371,20 P), villanytelep és autó garage (5597,60 P), tanítói lakás (4900,20 P), iskolaépület (10 640 P), cselédlakás (408 P), cselédlakás 408 P), juhakol (5930,40 P), csendőr altiszti lakás (2124 P), csendőrlaktanya (3624 P), cselédlakás (278,40 P), gazdalakás (278,40 P), istálló (723,90 P), gazdalakás (343 P), pince (88 P), magtár és csűr (7161,08 P), kertészlakás (1099,80 P), rakodósín (402,70 P), kerítések, kutak (254 P). Összes értékük 95 536,80 pengő. Ezt még kiegészítette a Kaptár-majorban a cselédlakás, az istálló, a zsisziktelenítő, tyúkólak, gép- és kocsiszín, magtár, pince 57 794 pengő értékben. A Dénes-majorban a cselédlak, a tábori kemence, a juhakol, a füstölő, a vízvezeték értéke 25,338 pengő. Lőrincpusztán az épületek értéke 30 668,20 pengő (tisztalak, gazdalakás és iroda, cselédlakások, lóistállók, takarmánkamrák, mosókonyha, pácoló és szerszámkamra, göbolyistállók, kerékgyártó- és kovácsműhely, szénkamra és gépszín, méhes, kukoricakasok, birkaólak, vízvezetékek). Új-tanyán a cselédház, a sőreistálló, a kutak értéke 31 164

pengő.[21] Majospusztán a tiszt lak, a magtár, a cselédházak, a ló-, ökor-, söreistállók, a kukorica kasok, a pajták, a kutak értéke 82 895 pengő.

4.Összegzés, a monoki hitbizomány legfőbb jelentősége

A monoki hitbizomány sorsa társaival együtt a felszámolás lett 1945 után, amikor is a felépülő új rendszer végképp eltörölte azt sok más intézménnyel együtt. A hitbizomány főleg társadalmi szempontból esett kifogás alá. Egyenlőtlenséget teremtett a családtagokon belül, esetleg meglazította a családi kapcsolatot. Tény, hogy már a nagyapai vagyontól az unokák legtöbbször kizárttá vált, de a hitbizomány főleg azért minősült károsnak, mert előmozdította a birtoktömörítést nemcsak az által, hogy felszívta a körülötte levő szabad birtokokat, hanem, feltéve, hogy ezt az általános kötöttségnél fogva nem tehetné, már azáltal, hogy nem engedett tért a birtok kisebbedésének a népszaporodás arányában s mindig kisebb és kisebb lett a birtokosok száma. A birtokból kizárt felesleges népességet a városokba, ipartelektelepekre üzte, s amíg a központokon a népesség mindjobban összetömörült, a vidék elnéptelenedett, mely veszélyeztette a társadalmi szerkezetet. Az Andrassy-féle hitbizomány azért volt nagy jelentőségű, hogy megfelelő keretek között tudta a gazdálkodást végezni, valamint egyáltalán nem lehetett rajta a fentebb említett problémákat észrevenni. Soha nem került csőd-vagy felszámolási eljárás alá, rendkívül jól felszerelt és igényes hitbizomány volt.

Mindezekből látható, hogy a hitbizomány élő és létező intézmény volt, mely nemcsak jogszabályokban, hanem a valóságban is létezett, s legalább ugyanannyi előnnyel, mint hátránnyal bírt, mely elérte a törvényekben meghatározott célját.

[1] A Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Karának V. évfolyamos jogász hallgatója. (Konzulensek: Dr. Balogh Judit egyetemi docens és Dr. Szabó Szilárd egyetemi tanársegéd)

[2] MÁRKUS Dezső (szerk.), Magyar jogi lexikon, Budapest, 1903. IV. k. 186.

[3] 1723. évi L. tc.

[4] ÖSTÖR József - PETKOVAY Zoltán, Hitbizományi jog, Budapest, 1937. I.-II. kötet, 224.

[5] KERÉK Mihály, A magyar földkérdés Budapest, 1939. 124.

[6] ACSÁDI István, A magyar nemesség és birtokviszonyai, Budapest, 1890. 112.

[7] SZANA Sándor, Agrárpolitika és szociálpolitika, A Szociálpolitikai Szemle kiadása, Budapest, 1918. 18.

[8] 1936.évi XI. tc. 66.§

[9] Notitiae politico-geographico-statisticae incltyi regni Hungariae

[10] Magyar Országos Levéltár, Andrassy, Széchenyi családi iratok, 1937.

[11] Magyar Országos Levéltár, Andrassy, Széchenyi családi iratok, 1937. 2.kötet,67.

[12] SEBESS Dénes, Adatok a magyar hitbizományi jog reformjához, Budapest, 1910. 78.

[13] ÖSTÖR József - PETKOVAY Zoltán, Hitbizományi jog, Budapest, 1937. I.-II. kötet, 99.

[14] ÁGOSTON Pál, A magyar világi nagybirtok története, Budapest, 1913, 86.

[15] ERDÉLYI Aladár, Régi magyar családi hitbizományok története és joga I.-II.kötet /1542-1852/, Budapest, 1852, 112.

[16] FÖLDES Béla, Közgazdasági Értekezések, Budapest, 1902 II. k. 160.

[17] SZLADITS Károly, A magyar magánjog tankönyve, Budapest, 1930, 325.

[18] KERÉK Mihály, A magyar földkérdés, Budapest, 1939. 97.

[19] ERDÉLYI Aladár, Régi magyar családi hitbizományok története és joga, I.-II.kötet /1542-1852/, Budapest, 1852, 215.

- [20] KATONA Mór, A magyar családi hitbizomány, Budapest, 1894. 120.
- [21] FÖLDES Béla, Közgazdasági Értekezések, Budapest, 1902. II. k. 160.